

descoperit, datând din secolele III și IV. Această structură a fost găsită de asemeni în Avendre, Troyes, Aix (p. 128) și Bonn (p. 136, fig. 11). Unele obiecte conice au fost găsite în acest complex, Pouille și Labaune au presupus că obișnuiau să acopere și să descopere cuptorul pentru a verifica sticla din cuptoare (p. 131). Autorii prezintă materialele de sticlă, de valoare arheologică (p. 138–142), care includ ceramica folosită în bucătărie și refolosite în producția de sticlă drept creuzete (p. 142, fig 14). Atelierul din Cesson – Sévigné a fost un atelier primar sau unul secundar. Nu au fost descoperite depozite sau alte camere destinate păstrării materiilor prime de bază (p. 143–144), ceea ce conduce la presupunerea că acest atelier a fost probabil secundar. În această parte a Imperiului Roman, sticla era fie importată sub formă de bucăți și folosită pentru fabricarea vaselor, fie ca sticlă refolosită (p. 144).

Ultimul articol din această colecție se referă la evoluția atelierelor de sticlărie din antichitate până în evul mediu (p. 147–170), în Europa Occidentală. În multe dintre ateliere secundare, vasele de sticlă erau refolosite pentru producerea unora noi (p. 147). În antichitate, atelierele de sticlărie situate în orașe depindeau de centrele exterioare de producție (p. 148). A fost studiată circulația sticlei brute. În secolul V î.Chr., grecii importau oxid de sodiu din Egipt (p. 148–151). În Europa a fost descoperit un atelier de sticlărie de secol III î. Chr. în Aix-en-Provence. Perioada romană târzie (sec. IV–VII) este bine reprezentată în special în Galia de sud-est: Saint-Martin, Antibes, Fréjus, Saint-Jean de Garguier, Eyguières, Marseille (p. 151–152). Aici, ca în restul Europei, vasul de bucătărie era folosit și drept creuzet (p. 152–155). Între sec. VIII și IX, compoziția sticlei s-a modificat în ce privește cantitățile de fosfor, magneziu, potasiu în comparație cu cele din antichitate (p. 155). În sec. X–XI, sticla cu potasiu este mai frecventă (p. 154). „Lustruitoarele” datează din această perioadă (sec. X–XI: sunt confecționate din sticlă și au fost descoperite în Italia, Spania, Bulgaria, sudul Franței, Rusia (p. 155–159, fig. 4, 5). Atelierele din evul mediu sunt toate confecționate urmând un model cu mai multe variații (p. 159). Autorul prezintă pe scurt atelierele din Italia din evul mediu: Venice, Trequanda, Pisa (p. 161). În întreaga Europă, producătorii fabrică sticlă și vase în aceeași așezare (p. 162). Este prezentată și poziția artizanilor din zona Rhonului (p. 163–164). Atelierele sunt „implantate” lângă locurile unde se găsesc materii prime, cu consimțământul proprietarului terenului (p. 164–165). Autorul continuă prin a analiza accesul la materiile prime, a modului în care nobilii sunt implicați și a statutului producătorilor (p. 166–168). Între sec. XIV și XV, cobaltul extras la Freiberg era folosit în întreaga Europă (p. 165). Mai departe, este analizată relația dintre piața sticlei și comerțanții importatori de coloranți (p. 166).

Acest volum este un excelent studiu asupra industriei sticlei în antichitate și evul mediu. Un singur detaliu este omis: fotografiile de la paginile 30, 31, 34, 38, 85 (foto 1, 2, 4, 5), 86 (foto 9), 87 (foto 10, 11, 12), 88 (foto 15), 89 (foto 18, 19), 90 (foto 20) nu au inclusă o scară.

Cătălin Bojică

„Travaux de la Maison de L'Orient Méditerranéen”, n° 35, Lyon, 2002. *Céramiques hellénistiques et romaines. Productions et diffusion en Méditerranée orientale (Chypre, Égypte et côte syro-palestinienne)*, sous la direction de Francine Blondé, Pascale Ballet et Jean-François Salles.

Acest volum conține lucrările unui colocviu organizat de la Maison de l'Orient Méditerranéen – Jean Pouilloux, între 2–4 martie, 2000.

În primul articol (p. 13–21), M. Picon și F. Blondé analizează ceramica elenistică care provine din trei situri din Ciprus: Paphos, Amathonte, Kition. Ceramica este clasificată în două categorii majore: fină și comună. Ceramica fină cu angoba a fost împărțită în grupurile A, B, C și D (p. 14–16). Grupurile E, F, G și H cuprudeau ceramica comună considerate producție locală. Există de asemeni tipul fără angoba, tipul „alb simplu” (p. 16–17). Grupurile I, J și K includ ceramica fără calcar, dar cu fier – Fe (I grup), grupul J este bogat în crom, nichel și magneziu (Tabelul I) în timp ce grupul K include ceramica cu un conținut ridicat de strontium și bariu (p. 17). Clasificările au de asemeni în vedere criteriul formei ceramicii (p. 17–18).

Arheologul polonez H. Meyza analizează sigillata din Cipru și posibii predecesori ai acesteia (p. 23–31). Sigillata din Cipru se dovedește a consta în două varietăți în etapa ei timpurie: roșie și gri, cea de-a doua fiind mai puțin frecventă (p. 23). Ceramica predecesoare neagră cu angoba (BSP) nu este din punct de vedere chimic diferită de varietatea roșie (p. 24). Ambele versiuni sunt asociate cu forme tipice secolului I î.Chr. (p. 25). Totuși, nu există dovezi suficiente conform cărora versiunea gri a precedat-o pe cea roșie. Dimpotrivă, există indicii, deși nu ferme, că varietatea roșie a fost produsă mai devreme, chiar la începutul sec. II î.Chr. (p. 25–26).

R. S. Gabrieli și A. D. Merryweather discută despre ceramica de bucătărie provenită din cele două situri din zona Paphos, Cyprus, – un cimitir și un teatru (p. 33–41). Ceramica este elenistică, un număr mic de obiecte provenind din perioada romană (p. 34–35). Autorii au formulat întrebări la care poate răspunde un astfel de tip de ceramică: definirea materialului local; distincția dintre sursele non-locale; examinarea nivelului standardizării ca un indice al organizării producției (p. 35). Formele sunt descrise la p. 36: ulcioare, borcane, vase, vase de gătit, etc. Au încercat de asemeni să găsească materialele acestei ceramici și au identificat trei dintre acestea (p. 37–38).

Tigăile și alte vase de gătit din Akamas (Ciprul de vest) sunt analizate de J. Lund (p. 43–58). După o descriere a ceramicii din Akamas (p. 44), autorul prezintă formă, cronologia și distribuția acesteia (p. 46–47). Cilicia, nordul Egiptului, Israel sunt printre cele mai prolifiche locuri în care s-au găsit atât *terra sigillata* produse în Cipru, cât și amfore de tipul „pinched – handle” (p. 47). Studiul de la Akamas a scos la iveală un mare număr de tigăi de o formă specifică vest-cipriotă, care este posibil să fi fost în mod special utilizate pentru prepararea de mâncăruri din pește individuale (p. 48–49) (figurile 14 și 15 nu au scară).

Amforele elenistice de transport, locale și importate, din Knossos, Mochlos și Myrtos Pyrgos și analizate din punct de vedere petrografic de către J. Eiring, M. C. Boileau și I. Whitbread (p. 59–65). „Majoritatea amforelor prezentate aici provin dintr-o zonă [...] unde săpăturile recente au scos la iveală camera unui cuptor de ceramică și dovezile unei activități industriale” (p. 59–60). După o scurtă descriere a amforelor locale (p. 60–61), autorii prezintă amforele importate și imitațiile locale (p. 61–62): acestea provin din Rhodos, Coan, Paros și Knidos.

Producția de ceramică din Creta romană este foarte bine reprezentată. A. Marangou-Lerat face inventarul a 13 centre de ceramică (p. 67–71). Amforele sunt prezente în 4 forme principale (p. 68), ceramica comună este reprezentată de *lekane* și *kadoi* (p. 68). Ceramica fină este de asemeni reprezentată (p. 68–69). Atelierele erau specializate în fabricarea de amfore pentru exportul de vin și în fabricarea de ceramică utilitară și elemente arhitectonice (p. 69).

C. Aubert analizează ceramica elenistică din Beirut (p. 73–84). Nivelurile la care se prezintă această ceramică pot data din sec. II și I î.Chr. Producția și formele sunt descrise aici (p. 74–83). Erau produse aici recipiente pentru transport, precum: amfore (p. 77), vase pentru depozitare (pythoi – p. 75), vase de gătit (vase pentru prăjit – p. 77, 78), veselă (amfore – p. 81), vase pentru fermentare, cești, boluri etc. Formele ceramicii dezvăluie atât originile indigene, cât și originile grecești, în special vesela în cazul celor din urmă. Aceste produse s-au răspândit în lumea elenistică prin intermediul schimburilor comerciale și culturale dintre Beirut și Delos (p. 83).

P. Ballet încearcă să găsească indicii care să demonstreze influența grecească a producției de ceramică din Egipt (p. 85–96). Mai întâi, identifică trei tipuri de ceramică: lut aluvionar (p. 88), lut calcaros (p. 88–89) și lut cu caolin (p. 89–90). Ceramica are două culori, roșu (p. 90) și negru (p. 91), iar principalele forme sunt de bol și de pește (p. 91). Atelierele sunt în Delta Nilului și Fayoum, dar ceramică neagră a fost de asemeni descoperită în Coptos și Thebe (p. 92). Datorită studiului lui V. Grace și J.-Y. Empereur (1981), legat de producția de amfore cu ștampilă de „PETOS” în Fayoum, cunoaștem acum că aici a existat un important centru ceramic și viticol (p. 93).

S. I. Rotroff se ocupă de ceramica de tipul West Slope (WS) (p. 97–115) și de marile centre unde astfel de ceramică a fost descoperită: Atena, Pergamon, Knossos, Ephesos, Rhodos și altele (p. 98). Formele-cheie de tipul Attic West Slope și Pergamon West Slope (amphora, kantharoi și krater semisferic) au fost găsite în Tarsus, Chios, Corinth, Delos etc., și numai ocazional au ajuns în Orient sau în regiunea Mării Negre (p. 99–100). Cel de-al treilea centru, grupul Ivy Platter, a fost

găsit la Paphos, Dor, Tarsus, Palestina, Alexandria, Cipru (p. 100–101). „Publicațiile de până acum indică faptul că tipul WS era rar în Orient și că multe locuri erau dependente de importuri. Attica exporta extrem de puțin, în principal către Grecia și Ciclade. Piețele din Pergamon erau mai mari, întinzându-se în susul și josul coastei de vest a Asiei Mici, pe țărmurile Marii Negre și, ocazional, până la Cipru, Siria, Palestina și Alexandria. În Levantul de sud, totuși, produsele din grupul Ivy Platter erau predominante” (p. 102) (ca o scăpare, figura 1 nu are scară).

Articolul discută despre ceramica din depozitele elenistice din Tell Keisan (Israel) (p. 117–132), datând din sec. IV–III și mijlocul sec. II î.Chr., care conțin un număr mare de obiecte de ceramică fină (luciu negru, ceramica de tip West Slope, ceramica pictată, inclusiv ceramica predecesoare din ESA) care se importa din câteva centre de fabricare a ceramicii: Campana A (p. 119–120), poate sirofeniciană (p. 120), Karia (?) (p. 121–123), Knidos (p. 123–124), Egipt (importurile din această regiune sunt extrem de rare) (p. 124). În ce privește forma, acestea sunt boluri, boluri în relief, kantharos (?), skyphos (?), farfurii cu buză invazată sau evazată.

D. Malfitana prezintă o analiză calitativă a ceramicii *terra sigillata* orientale din Mediterana de Est (p. 132–157). Examinează distribuția diferitelor producții de *terra sigillata* elenistică și romană în Mediterana de Est. Analizele se concentrează asupra *terrei sigillata* produsă în perioada dintre mijlocul sec. II î.Chr. și I d.Chr. Autoarea insistă asupra *terrei sigillata* estice A, B, *sigillata* cipriote și Çandarlı.

„Ceramica orientală *terra sigillata* și ceramica din Italia vestică și Grecia sunt extrem de bine prezentate” (p. 139). Zonele geografice unde a fost descoperită o astfel de ceramică sunt: Grecia continentală și insulară (p. 139–141), Asia Mica (p. 141–145), Cipru (p. 145–147), Siria (p. 147), Liban (p. 147–149), Israel și Iordania (p. 149–151), Egipt (p. 151), Libia (p. 151–154). „Producția și comerțul cu ceramică în perioada greco-romană pot fi împărțite în trei perioade: prima, cuprinsă între mijlocul sec. II și începutul sec. I î.Chr., [...], cea de-a doua, din 50 î.Chr. și în întreg sec. I d.Chr. și prima jumătate a sec. II d.Chr. [...], iar cea de-a treia perioadă, de la sfârșitul sec. II d. Chr. până la începutul sec. III d.Chr. [...]” (p. 154).

Sandrine Elaigne ne prezintă rezultatele grafice ale analizei chimice efectuate asupra ceramicii fine importate în Alexandria și relația acestora cu anumite referințe (p. 159–173). Centrele locale de producție din Egipt erau Abou Mina, Mareotida, Alexandria (pentru perioada helenistică) și Bouto (p. 160). Grupurile importate erau de origine din Rhodos, Cnidos și Efesus (pentru grupul omogen, constând în boluri și boluri în relief și de *terra sigillata* B orientala); *sigillata* cipriota a fost de asemenea descoperită ca aparținând grupului de ceramică cu conținut scăzut de calcar (p. 160–162).

Elenizarea producției ceramice în Egiptul Superior este studiată de G. Pierrat-Bonefois (p. 175–188). Autorul analizează cazul Tôd, de sub Ptolemei. Stilul elenistic a fost adoptat, în acest caz, „pentru «veselă» și amfore de origine egipteană, în timp ce formele tradiționale indigene s-au păstrat la vase-borcane” (p. 175). Aici au fost descoperite formele egeene; fie forme care nu fuseseră atestate anterior (p. 177–178), fie forme care nu au fost atestate înainte de cucerirea macedoneana (p. 178) și, desigur, forme indigene (p. 179). O comparație cu ceramica din Elephantine dezvăluie faptul că anumite trăsături ale acestei elenizări a formelor au apărut chiar înainte de cucerirea lui Alexandru cel Mare (p. 179–180).

Una dintre cele mai interesante probleme ale economiei antice este ceramica romană importată în India, aspect de care se ocupă Jean François Salles în articolul său *Adaptation culturelle des ceramiques hellenistiques? Importations et imitations de produits occidentaux en Inde* (p. 189–212). În lumea indiană, s-a descoperit ceramica autentică mediteraneană (p. 191–195): *sigillata orientala* A și B și de asemenea pseudo-imitații (p. 196–200): ceramica roșie lustruită și ceramica turnată în tipare (p. 200–201). Totuși, concluzia este că într-o lume impregnată de tradiție cum este cea indiană, ceramica vestică nu a fost adoptată (p. 203).

S. Lemaître studiază răspândirea amforelor sud-vest anatoliene în Galia în timpul perioadei Imperiului (p. 213–226). „Turcia de sud-vest pare a fi principala regiune de export, atât cantitativ, cât și în ce privește numărul de tipuri, deoarece nu mai puțin de zece tipuri își au originea într-o regiune care se extinde de la insula Chios până la limita de est a anticei Lycia” (p. 213). Producția din Ephes

(p. 220), ca și producțiile din Cos, Cnidos, Dațca, Rhodos, sunt bine reprezentate (p. 220–224). Prezența acestor amfore indică participarea coastei anatoliene la comerțul imperial (p. 224).

G. Finkielsztejn analizează informațiile furnizate de amforele elenistice pentru o mai bună înțelegere a istoriei (p. 227–233). Formele ceramicii sunt bine cunoscute, „și unele dintre serii sunt bine datate sau din ce în ce mai corect datate după ștampilele pe care le poartă (Thasos, Sinope, Cnidos, Rhodos)” (p. 227). Exploatarea corectă a informațiilor necesită o analiză detaliată a contextelor descoperirilor (p. 231–232).

Autoarea Catherine Defernze încearcă să stabilească o cronologie a ceramicii din partea nord-estică a Deltei egiptene, începând cu sec. V î.Chr. (prima dominație persană) până în ajunul cuceririi de către Alexandru, o perioadă extrem de activă din punct de vedere comercial (p. 235–245). Pe baza materialului exhaustiv de la situl Tell el-Herr, ca și pe baza materialelor din alte situri din partea estică a Deltei, precum Tanis, Mendes, Peluse / Tell el-Farama, Kedona, Tell el-Maskhouta, cercetarea recentă a ceramicii a condus la concluzia ca aculturația a fost în principal grecească, și nu persană, fapt ce este evident în evoluția tehnică și morfologică din domeniul ceramicii; tehnic vorbind, se caută contrastul coloristic nu numai în cazul obiectelor de dimensiuni mari, casnice și decorative, ci și în cazul obiectelor mici și de ceramică fină, sporirea calității execuției, noile tehnici decorative și extinderea gamei de forme; din punct de vedere morfologic, se folosește o pastă mai fină, formele sunt mai elegante și mai grațioase și poate fi observată influența grecească. Influențele cipriote și feniciene sunt de asemeni observate în regiune.

Subiectul articolului Sylviei Marchand este supraviețuirea formelor, metodelor și tehnicilor asociate cu tradiția faraonică, în parte, din ceramica egipteană din perioada ptolemaică (p. 247–261). Autoarea prezintă criteriile folosite pentru recunoașterea producției elenistice din sec. III î.Chr.: forme, tehnici (p. 248–250), ca și criterii pentru tradițiile faraonice din sec. III î.Chr.: forme, decorare, tehnici (p. 250–252). În sec. III î.Chr., producția tradițională egipteană este încă menținută, ca și alimentația tradițională egipteană (p. 252–254).

C. Harlaut analizează producția de ceramică egipteană din Alexandria, din perioada ptolemaică (p. 263–287). Autoarea prezintă ceramica fabricată conform tradiției faraonice (p. 265–266), adică ceramica elenistică (p. 266–272). „Formele grecești au fost adoptate rapid în Alexandria chiar de la începutul perioadei ptolemaice” (p. 265). În sec. III î.Chr., ceramica era de dimensiuni mici: vesela pentru servitul mesei era cu angoba neagră, ocazional roșie (p. 267). În sec. II î.Chr., formele încep să se schimbe, dimensiunile lor cresc, iar ceramica cu angoba roșie este din ce în ce frecvent utilizată (p. 267); lutul este modificat și se observă o întoarcere la producțiile egiptene tradiționale (p. 272–275).

Circulația *terrei sigillata* în sudul Ciprului, în timpul perioadei imperiale, este cercetată de S. Marquié (p. 289–302). Acest tip de ceramică a apărut în prima fază, în timpul perioadei Iulio-Claudiene (p. 291–292), apoi, în vremea Flavienilor (p. 292) și în perioada Antoniniană (p. 293–294). Paphos era orașul strategic de unde era exercitată dominația romană, aici importurile italiene fiind cele mai numeroase (p. 293–294).

În sec. I î.Chr. și sec. I d.Chr. În zona Mediteranei și Asiei Mici, ceramica era acoperită cu plumb (p. 303–319). Acest tip de ceramică trecea prin șase etape, dintre care ultima era acoperirea cu plumb (p. 305–307). A. Hochuli-Gysel face de asemeni o analiza a formelor (p. 307–308), decorațiilor (p. 308), a relației cu argintăria (p. 308–309). Până în prezent sunt cunoscute trei ateliere: Tarsos, Perge și Mytilene (p. 310–311) în timp ce alte două nu au fost încă localizate (p. 311–312).

M.D. Nenna analizează legătura cu obiectele din metal, obiectele din sticlă și ceramică, din punct de vedere morfologic și decorativ.

E. Valtz prezintă, pe baza materialelor descoperite în Seleucia, caracteristicile morfologice și decorative ale producției de ceramică glazurată din Mesopotamia. „Două etape principale pot fi recunoscute: în timpul primei etape (sfârșitul sec. IV î.Chr. – mijlocul sec. II î.Chr.) formele sunt fie o copie corectă, fie o interpretare originală a celor aparținând repertoriului grecesc; cea de-a doua etapă (mijlocul sec. II î.Chr. – sec. III d.Chr.) dezvăluie noi surse de inspirație care conduc la crearea unei producții extrem de variate, răspândite în toate principalele situri din Golf și platoul iranian” (p. 331).

Cătălin Bojică